

Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy

Ivo Čermák¹, David Hiles², Vladimír Chrz¹

¹Psychologický ústav AV ČR

²Faculty of Health and Life Sciences, De Montfort University, Leicester, UK

Abstrakt

Autoři příspěvku představují model narativně orientovaného výzkumu. Šest přístupů k analýze a interpretaci je demonstrováno na příběhu ženy trpící rakovinou prsu: syžet-obsahová, holisticko-obsahová, holisticko-formální, kategoriálně-obsahová, kategoriálně-formální, kritická narativní analýza. Narativní analýza a interpretace se překrývají, což vyžaduje důraz na transparentnost jako základního principu kvalitativního výzkumu a aplikaci hermeneutických principů rozumění.

Klíčová slova:

narativní analýza, přístupy k interpretaci narativit, transparentnost

Pozn.

Tato studie je součástí výzkumného záměru PSÚ AV ČR (AV0Z70250504) a byla podpořena GA ČR (406/06/1577).

Když se účastníků výzkumu zeptáme, aby řekli něco o své zkušenosti nebo vysvětlili nějaký aspekt svého života, obvykle použijí narativní modus, tj. nabídnou popis, který má strukturu příběhu. Je zřejmé, že nestrukturované či semi-strukturované interview částečně posilují vynoření tohoto narativního modu. Ale narativní výzkum není jen metodou sběru či analýzy dat, je to pole výzkumu per se. Obecná východiska narativního přístupu jsme pojednali jinde (Čermák, 2002, 2006, Hiles, 2003, Chrz, 2004). Tématem tohoto příspěvku je výzkumný postup, který postupně vykryštalizoval v průběhu posledních patnácti let a který jsme s Davidem Hilesem a Vladimírem Chrzem nazvali Narativně orientovaný výzkum (Narrative Oriented Inquiry - NOI).

1. Narativně orientovaný výzkum: charakteristika modelu

Model NOI vychází z psychologicky zaměřených přístupů k narativnímu výzkumu a zásadním způsobem zahrnuje jak proces sběru dat, tak také širokou škálu přístupů k analýze a interpretaci těchto dat. V rámci tohoto modelu zdůrazňujeme výzkum osobních narativit,

Čermák, I., Hiles, D., Chrz, V. (2007): Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In: Řehan, V., Šucha, M. (Ed.), Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI, , Psychologica 37, Olomouc, Univerzita Palackého, s. 53-66.

zejména takových, které jsou získány pomocí narativních interview. Model však může být adaptován též na jiné druhy narativit, jako jsou autobiografie, deníky, tradiční, konverzační a terapeutické narativity apod.

NOI začíná **výzkumnou otázkou**. Pokud výzkumná otázka vychází z paradigmatu, které pojímá narativity jako participativní jednání, v němž osoba může být autorem (a re-autorem) svých vlastních „význam utvářejících aktů“ (Bruner, 1990), své žité zkušenosti, svého porozumění skutečnosti a svého vlastního místa v této realitě, pak se narativní forma výzkumu nabízí sama o sobě.

Od výzkumné otázky se odvíjí **plán vedení narativního rozhovoru**, který je jakýmsi vodítkem pro vytvoření konkrétní strategie vedení rozhovoru (narrative interview guide - NIG). **Narativní interview** může začít velmi otevřenou formou výzvy k vyprávění: „*Vyprávěj mi o svém životě, ... o tom jak jsi byl vychováván*“, nebo může nabýt podoby na téma orientované otevřené otázky „*Jak jsi získal tento typ práce? ... Vyprávěj mi o tom, jak ses dostal ze své nemoci? ... Jak jsi dospěl ke své diagnóze?*“ První z nich by mohla být nazvána biografické interview druhá označena jako na téma zaměřené interview, avšak je zde mnoho variací, které lze použít.

Narativní interview (Mishler, 1986a, 1986b) vyžaduje, aby bylo nahráno, takto se vygeneruje **audio text**, který je pak přepsán tak, aby byly osobní údaje participantů zachovány v tajnosti. Získáme tak **hrubý transkript**, z něhož poté může začít analýza dat. Tento přepis vyžaduje **opakované čtení**, což představuje zároveň primární úroveň interpretace. Smyslem takového setrvání u psaného přepisu je vybudovat obraz kontextu a příběhu jako celku. Zároveň se lze vrátit k audio-textu a ujasňovat si detaily hrubého přepisu.

Narativní analýza pokračuje rozčleněním textu na segmenty neboli diskurzivní jednotky. Některé přístupy obhajují presentaci transkriptu s označenými řádky. Problémem je, že řádky jsou z podstatné části arbitrární. Protože narativity jsou v zásadě sekvencemi episod nebo událostí, preferujeme rozčlenit přepsaný text do očíslovaných sekvencí segmentů, přičemž segmenty by měly (i přes určitou míru arbitrárnosti) reflektovat určitou „přirozenou“ artikulaci vyprávění (tj. jak vyprávěného obsahu, tak i způsobu vyprávění).

Následně může být text rozložen do specifických jednotek analýzy, které jsou určeny dílčí analytickou strategií, která byla použita. Text je potom upraven tak, aby na každé stránce byl dostatečně široký okraj pro poznámky a komentáře. Takto připravený text nazýváme pracovním transkriptem.

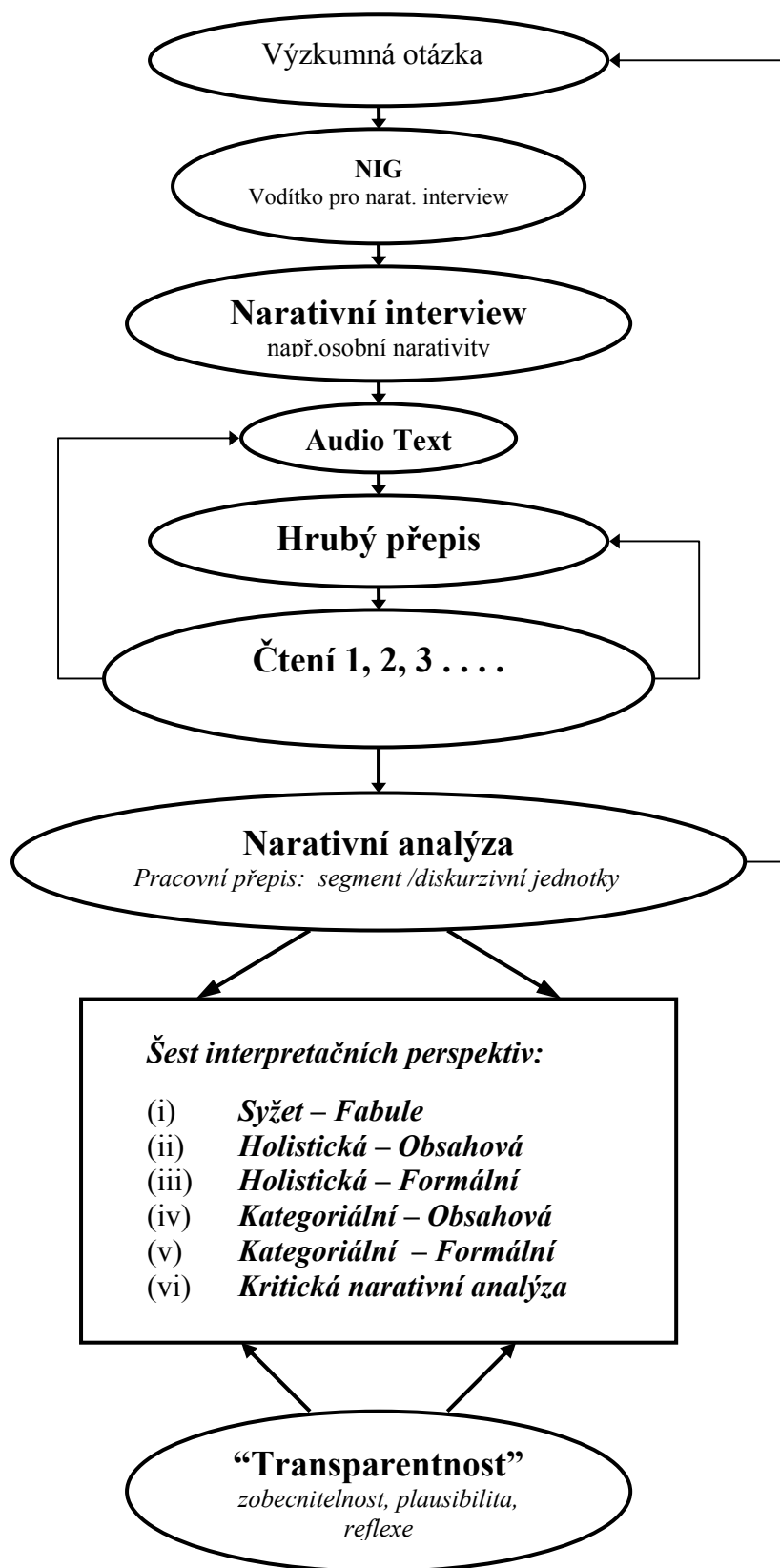
Čermák, I., Hiles, D., Chrz, V. (2007): Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In: Řehan, V., Šucha, M. (Ed.), Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI, , Psychologica 37, Olomouc, Univerzita Palackého, s. 53-66.

Analýza poté pokračuje výběrem vhodných **interpretačních perspektiv**. V příspěvku se budeme věnovat šesti z nich, bylo by však možné je doplnit o další. Následujících šest perspektiv je výsledkem integrace tří klíčových pramenů:

1) Hermanovo a Vervaeckovo (2001) rozlišení mezi ohraničenými, fixovanými, či danými (“bounded”) a neohraničenými (“unbounded”) motivy v narativním diskurzu. Bounded motivy jsou dány vyprávěným příběhem, pokud se změní, změní se i příběh. Unbounded motivy nejsou pevně stanoveny a nejsou pro příběh podstatné, ale přispívají k tomu, jak je příběh vyprávěn. Tato perspektiva ve skutečnosti spočívá v identifikaci *fabule a syžetu*; rozlišení provedli ruští formalisté navazující na Aristotelovu Poetiku. Fabule je obsah příběhu, naproti tomu syžet je formou narativity. V literární teorii může jít analýza ještě dál a rozlišovat uvnitř syžetu mezi zápletkou (plot) a modem vyprávění.

Čermák, I., Hiles, D., Chrz, V. (2007): Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In: Řehan, V., Šucha, M. (Ed.), Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI, , Psychologica 37, Olomouc, Univerzita Palackého, s. 53-66.

Obr. 1: Narativně orientovaný výzkum (NOI) – model

2) Druhým klíčovým zdrojem, který lze považovat za nejuplněnější přístup k narativitě, je práce Lieblichové, Tuval-Mashiachové a Zilberové (1998). Jejich přístup k analýze narativních dat představuje čtyři interpretační perspektivy založené na identifikaci dvou bazálních dimenzí: *holisticko-kategoriální* (jednotkou analýzy je osoba jako celek vs. na témata či kategorie zaměřená analýza u vybrané skupiny osob), a *obsahově-formální* (zachycení příběhu jako takového vs. jak je příběh převyprávěn).

3) Třetím zdrojem je práce Emersona a Froshe (2004), kteří nabízejí přístup kritické narativní analýzy, v níž kladou důraz na “sensitivitu k tvorbě významu subjektem, k sociálním procesům a interpretaci jako konstrukci osobních narativit kolem průniků (‘breaches’) jedinců a jejich sociálních kontextů” (p.9). Ta se stává šestou interpretační perspektivou, kterou jsme inkorporovali do našeho modelu NOI.

Posledním prvkem našeho modelu je koncept **transparentnosti**, který pojednáme v závěru stati. Model tak tvoří šest perspektiv interpretace. Každou z nich budeme ilustrovat na příkladu Hančina příběhu. Analyzovaný text je převzat z delšího rozhovoru, který byl součástí výzkumu zkušenosti žen s rakovinou prsu (Chrz, Čermák, Plachá, 2006).

3. Příklad užití NOI: zkušenost onemocnění rakovinou prsu

Základní výzkumná otázka zněla: *Jak zvládají ženy rakovinu prsu?* Pracovní přepis zvukového záznamu byl rozdělen do sekvenčně uspořádaných segmentů, tj. událostí, episod, momentů nebo posunů důrazů, které byly následně očíslovány. Přepis zahrnoval též všechna vyjádření, a to jak toho, kdo rozhovor vedl, tak paní Hanky. Již tento pracovní přepis je interpretačním procesem a tento fakt nelze v následné analýze pustit ze zřetele. V rámci ilustrace NOI se zaměříme na segmenty 12-26 z Hančina příběhu.

Transkribce části příběhu paní Hanky

1. *Vyprávějte mi prosím o své zkušenosti s rakovinou prsu*

(...)

12. Ten nádor byl hrozně velikej, ale ten lékař, ke kterému jsem přišla, tak mi prostě řekl diagnózu, že teda to vypadá na operaci, a že teda abych počítala spíš s ablací, protože to je strašně velký a že by mi teda nejdřív nabídnul zmenšovací chemoterapii

13. a já jsem prostě - když řekl slovo chemoterapie, tak to bylo pro mne tak strašný, a on docela byl – asi mě odhad dobře, protože na mne docela tak zhurta „Co blázníte, jako, chemoterapie – já jsem ji před čtyřma rokama sám jako absolvoval, a tak - jsem tady, a to bude dobrý. Akorát vám vypadaj vlasy“. Já říkám „Ty vlasy to pro mě není vůbec důležitý,
14. já se bála tohohle“, protože fakt i rok před tou nemocí mi umřela kamarádka – jako na rakovinu plic. Taky chodila na chemoterapii a taky ozařování a prostě - taky, to bylo rakovina se rovná smrt. Neznala jsem nikoho, kdo by prostě to přežil.
15. No, takže - to bylo takový dost hrozný, no ale nějak – jak jsem se dostala do té léčby... měla jsem štěstí na ty lidi, který tam byli, který byli dál v té nemoci, takže jsem najednou viděla, že vlastně se o tom mluví jako o chřipce [zasmání], jakože vůbec jako to. A měla jsem výhodu, že jsem měla kolem sebe lidi, který se mnou chtěli o tom furt mluvit a já taky teda.
16. Takže jsem se z toho opravdu vymluvila – no, všechno to probíhalo úplně úspěšně [povzdech], pak teda ty chemoterapie byly docela dobrý... Je fakt, že pak s tou operací, po těch čtyřech chemoterapiích to bylo trochu horší, můj zdravotní stav se už zhoršil dost, protože ta operace mě opravdu hodně porazila, že ta síla – už jí nebylo tolik, no.
17. Ale zase taky - prostě mám kamarádku, co má velkou rodinu a jezděj na celý léto pryč, takže když jsem skončila všechny chemošky, tak mě vzali s sebou na dovolenou na soukromou chalupu, s vnučkama, já nevím se všema lidma [zasmání]. Já jsem s nima byla asi čtrnáct dní a chodila jsem bez paruky a potom
18. – jenže pak přišla další rána [zasmání], když už jsem měla jít na ozařování, tak prostě – mi ta onkoložka dost teda hrozným způsobem na chodbě řekla, že mám prostě metastáze v plicích, a abych si už jako moc nedělala naděje, jo [hořké zasmání]
19. *To vám to takhle řekla?*
20. Na chodbě, no, to mě teda rozložilo, ale strašně. Protože to bylo pro mě úplně šílený,
21. naštěstí ten můj onkolog teda, poslala mě pak k němu, že dělali mi ještě dvě CéTěčka, všechno se to potvrzovalo, že teda mám nějaký velkej nádor

v plicích a že se jedná zřejmě o metastázy, protože to bylo na druhý straně než to prso a všechno,

22. tak jsem se prostě rozloučila se životem [povzdech, pláče], opravdu, jako jsem – to měla těžký,
23. a on mi slíbil, že se pokusí sehnat někoho, jestli by mi to neodoperoval. Protože – že tedy ty výsledky z té krve, že teda to nevypadá nic tak, ale že teda prokazatelně tam v těch plicích něco je, takže se pokusí mi někoho – a že ať na něj nespěchám, že to bude trvat čtrnáct dní až tři neděle.
24. No, tak v tomhle období jsem prostě [pousmání] nějak k tomu došla, že teda se mi nemůže nic horšího stát, než že jako můžu umřít, no. A že už mi umřelo tolik blízkých lidí, že – prostě, že se třeba s nima někde potkám, no nebo tak. Tak to bylo takový docela dobrý, že člověk se dostane opravdu na to dno a pak už to zase šlo nahoru,
25. protože nakonec teda jsem se na tu operaci dostala, ten pan doktor byl takovej úžasnej [zasmání], ten mi teda prostě řek, že – popsal všechno co mi bude dělat, že teda to bude hrozný, že operace plic je opravdu hrozná, že [zasmání] dokonce připravil mě na to, že to bude bolet,
26. ale já jsem pořád říkala, že teda vydržím všechno, že se necejtím na to, abych umřela, protože si připadám, že mi nic není. Že teda jako že tak nějak dejchám dobře a tak, že mi nepřipadá, že lidi který maj nemocný plíce, že nemůžou mluvit nebo tak [zasmání].

3. 1. Syžet-Fabule

První interpretační perspektiva zahrnuje rozdělení pracovního transkriptu na syžet a fabuli (syžet je v transkriptu podtržen). Smyslem této analýzy je rozlišení dvou vzájemně provázaných částí: co bylo převyprávěno (fabule) a jak to bylo převyprávěno (syžet). Analýza se opírá o Hermanovo a Vervaeckovo (2001, p. 46) kruciální rozlišení mezi ohraničenými („bounded“) a neohraničenými („unbounded“) motivy v narativním diskurzu. Fabule obsahuje ohraničené motivy, které jsou určeny převyprávěným příběhem, zatímco syžet obsahuje neohraničené motivy definované jako nepodstatné z hlediska obsahu příběhu, avšak ovlivňující způsob vyprávění (jak je příběh vyprávěn). Příběhy tak nejsou chápány jenom jako události, ale jsou převyprávěny jedinečným způsobem, do jedinečných sekvencí, z

Čermák, I., Hiles, D., Chrz, V. (2007): Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In: Řehan, V., Šucha, M. (Ed.), Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI, , Psychologica 37, Olomouc, Univerzita Palackého, s. 53-66.

jedinečného úhlu pohledu. Vypravěč – participant “umísťuje” sebe s ohledem na tyto události, a toto umísťování není zakódováno pouze ve výběru příběhu (tj. obsahu), ale i v syžetu, konkrétním způsobu, v němž je převyprávěna jeho zkušenost.

Prvním stádiem analýzy je podtrhnout tyto “unbounded” motivy. Výsledkem je přepis, v němž je syžet jakoby v uzávorkován. Testem dobře provedené analýzy je, když lze číst nepodtržené části textu jakožto smysluplné i při ignorování syžetu. Fabule tak může být čtena jako koherentní příběh, ačkoliv poněkud plochý.

V Hančině příběhu můžeme vidět, že syžet obsahuje převážně poznámky a důrazy typu: *tak, tedy, no, protože, proto, že, jenom, nějak, naštěstí, atd.*, fráze začínající slovy: *ale, přesto*, a extralingvistické výrazy: *povzdechy, ach, smích či pousmání, pláč, atd.* Jasně jsou též dva zásadní segmenty - 14 a 24 - obsahující reflexe vyjádřené převážně jako syžet.

Tento typ analýzy se sebou může přinášet určité problémy vzhledem k tomu, že některá slova či fráze mohou spadat jak do kategorie syžetu, tak také fabule. Např. část formy narativity (především struktura zápletky) bývá zakotvena v obsahu a nelze jí proto pojednávat zcela odděleně od tohoto obsahu. Přesto je tento typ analýzy nezbytným prvním krokem, který je nutný učinit před dalšími fázemi analýzy. Důležité je, že v narativní analýze se musíme zaměřit na obojí – co a jak je zde (pře)vyprávěno. To nás konfrontuje s jemnějšími dimenzemi obsaženými v narativní analýze dat.

3. 2. Holisticko-obsahová perspektiva

První modus narativní analýzy popsany Lieblichovou a kol. (1998). Důraz je kladen na fabuli, ačkoliv nikoli na úkor syžetu. Lieblichová a kol. nabízejí dvě verze tohoto přístupu, nejprve identifikaci široké perspektivy obecného tématu, tak jako v případové studii, a poté explorační toho, jak specifické segmenty textu mohou vrhnout světlo na příběh jako celek. Způsob, jakým jsme přisupovali k Hančině příběhu, je variací druhé verze, identifikující body obratu v jejím příběhu a formulující jádrovou narativitu.

Zmíněné autorky (Lieblichová a kol., 1998, s. 62-3) doporučují:

1) Číst text opakovaně a bez specifického zaměření tak dlouho, dokud se nevyvoří nějaká struktura či smysluplná konfigurace.

2) Prvnímu dojmu z takového druhu čtení dát písemnou podobu, tj. pokusit se reflektovat také kontradiktorní epizody, neobvyklé části příběhu, všechno, co se zdá být disharmonické ve srovnání s koherentním obrazem příběhu.

3) Vybrat si z obsahu příběhu takové téma, které je možné sledovat od začátku do konce, tj. téma, které se v textu vyskytuje opakovaně a které se jeví být z hlediska příběhu jako celku významotvorným nebo alespoň smysluplným.

4) Vyznačit různá témata a číst je separátně a opakovaně.

5) Sledovat výsledek různým způsobem, například, kdy se téma objevilo poprvé, kdy se témata kříží, které téma se jeví jako hlavní a které jako marginální, zachytit kontradiktorická témata.

Abychom dobře vystihli tento typ analýzy, je nezbytné opřít se o materiál z celého interview. Po rozvodu se Hanka (51 let) cítí ve velkém bytě a ve svém životě osamocená, děti již vyrostly a vylétly z hnízda. Snaží se být užitečná pro ostatní, začíná podnikat, což zvyšuje její stres. Diagnóza rakoviny prsu vede k rozchodu s novým partnerem, což v příběhu představuje první *bod obratu*.

Hanka se obává smrti, neboť chemoterapie je pro ni synonymem beznadějného boje. Lékař ji konfrontuje se svou zkušeností a trochu ji uklidní, rovněž zkušenost jiných pacientů působí blahodárně. Krizi však prohlubuje objevení dalšího karcinomu, tentokrát v plicích. Operace a léčba jí sice ubraly životní sílu, ale oporu nachází ve svépomocné skupině, u kamarádky a u rodinných přátel. Nešetrné sdělení o metastázách nyní komentuje zdánlivě s nadhledem (viz její smích), což představuje způsob, kterým se snaží zvládnout dosud velmi nepříjemnou zkušenost. Sílu k boji s nemocí tak obnovuje díky racionálnímu postoji svého ošetřujícího lékaře onkologa. Jde o *druhý bod obratu*, který umožňuje, aby se Hanka vzpamatovala a který ji navrácí k aktivnímu životu. Konečnost života a vlastní smrt jsou akceptovány a Hanka v nich spatřuje naději, že se setká s blízkými, kteří již zemřeli. V tuto chvíli nejenom nemoc, ale dokonce i smrt je přijímána jako otevření nového prostoru v interpersonálních vztazích. Hanka nyní rakovinu chápe jako smíření s osudem.

Zatímco v Hančině příběhu je možné identifikovat několik hlavních témat (např. v kategoriálně-obsahové analýze), tento přístup identifikuje *jádrovou narativitu*, tj. téma, které je živé a které smysluplně prochází celým textem. Z Hančina příběhu se vynořují takové pojmy jako životní síla, odolnost či touha po životě. Nejlépe bychom mohli toto jádrové téma vyjádřit jako jako *“hledání vnitřní životní síly tváří v tvář smrti”*. Toto hlavní téma je reflektováno zejména v seg. 14/15 a 24/25/26.

3. 3. Holisticko-formální perspektiva

Čermák, I., Hiles, D., Chrz, V. (2007): Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In: Řehan, V., Šucha, M. (Ed.), Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI, , Psychologica 37, Olomouc, Univerzita Palackého, s. 53-66.

Je zaměřena spíše na formu příběhu než na jeho obsah. V úvahu je vzata především fabule (tj. dějová linie, zápletky, spíše než jemný detail syžetu), při analýze je důraz kladen na narativní typologii, na vývoj narace a narativní kohezi (Lieblichová a kol., 1998, p. 88).

Klasickou typologii narácí představuje Fryeovo (1957) rozlišení *romance*, *komedie*, *tragédie* a *satiry*, tj. narativní struktury a) potvrzující sociální řád, b) narušující či obnovující jej, c) vyjadřující jeho ztrátu či d) cynicky jej zpochybňující. Hančin příběh osciluje mezi „romancí“ a „komedií“ (přičemž oba termíny jsou užity ve výše naznačeném smyslu).

Gergen and Gergen(ová) (1988) tvrdí, že každý příběh je charakterizován zápletkou či dějovou linií. Analýza zápletky je nejjednodušší formou identifikace tří základních vzorců životního běhu – progresivního, regresivního a stabilního, které mohou být kombinovány do komplexnějších zápletek. (Čermák, 2004).

Konfigurace Hančiny zkušenosti s rakovinou může být charakterizována jednoduchým způsobem: celkové rozvíjení Hančina příběhu má podobu písmene „U“. Příběh sestupuje ke dnu, od něhož se odráží vzhůru s jakoby novým (obnoveným) začátkem, jde o pohyb od osamění a separace k integraci do komunity. Ve vyprávění je opakovaně zdůrazňováno šťastné vyřešení – happy-end. Konfrontace s blízkostí smrti (seg. 24 – „*se mi nemůže nic horšího stát, než že jako můžu umřít*“) je klíčovým momentem v této narativní konfiguraci (Chrz, Čermák, Plachá, 2006). Konfigurace, jejímž schematickým vyjádřením je tvar písmene „U“, demonstruje specifickou fázi Hančina života (boj s rakovinou a bod obratu v průběhu nemoci) a reprezentuje basální dynamiku příběhu jako celku.

3. 4. Kategoriálně-obsahová perspektiva

Je známa jako obsahová analýza. Zpravidla se postupuje tak, že se z textu vyberou dílčí výroky, které se seskupí do kategorií, ať již předem definovaných nebo vytvořených v průběhu analýzy textu. Běžné je kvantitativní zacházení s narativitou (viz Riessmanová, 1993). Lieblichová a kol. (1998, s. 112-4) popsaly čtyři stádia této analýzy:

1) Na základě výzkumné otázky (např. „Jak jedinec zvládá život ohrožující onemocnění, kterým trpí“) se určí *podtext*. Celý text je pak podroben analýze pod úhlem dané otázky, vybrané sekce jsou vyjmuty z kontextu celého příběhu a analyzovány separátně.

2) Definovat *kategorie obsahu* znamená vybrat slova, věty, skupiny vět nebo jiné jednotky analýzy jako východisko pro uspořádání do kategorií. Kategorie pak mohou být predefinovány teorií, nebo lze k textu přistupovat bezpředpokladově, opakovaně jej číst tak

dlouho, dokud se smysluplné kategorie nevynoří. Ty jsou potom dále zkoumány, uváděny do vztahu apod. Tento postup je blízký zakotvené teorii či interpretační fenomenologické analýze (IPA). V praktické analýze jde o cirkulární proceduru, která zahrnuje pozorné čtení, vymezení kategorií, uspořádání subtextů do kategorií, generování myšlenek pro doplňkové kategorie nebo zjemňování dosavadních kategorií.

3) *Uspořádání výzkumného materiálu do kategorií* – jednotky analýzy jako jsou slova, věty, epizody apod. jsou přiřazeny k relevantním kategoriím.

4) *Vyvození závěrů z výsledků* – v tomto stadiu analýzy je možné kvantifikovat v každé kategorii jednotky analýzy, vytvářet frekvenční tabulky, či je případně podrobit statistické analýze tak, aby se získaly výsledky pro formulaci závěrů. S výsledky je možné zacházet deskriptivně a postihnout jimi obsahové univerzum ve vztahu ke zkoumané skupině osob. Postup se jeví jako jednoduchý a snadno proveditelný, řadu otázek však nelze v rámci tohoto modu jednoznačně zodpovědět. Kupříkladu: které jednotky analýzy vzít v úvahu, zda se zabývat též jejich intenzitou, zda brát v úvahu opakovaná tvrzení, jak je kvantifikovat apod. Částečně lze tato dilemata zmírnit pomocí dobře promyšlené výzkumné otázky. Kategorie mohou být úzké, jako například slova, nebo šířeji pojaté, jako jsou kupříkladu atribuční styl, internalita, globalita a stabilita, či aktérství a sdílení, v jejichž rámci jsou identifikovány další subkategorie (Mc Adams, 1993).

Pokud tyto principy aplikujeme na Hančin příběh, pak je možné se soustředit na pravidelnosti v textu a identifikovat významově nosné výroky vztahující se k výzkumným otázkám. Jednotky analýzy lze pak rozdělit do kategorií (shrnutí této analýzy je presentováno v rámečku 1).

Rámeček 1: Hanka: Kategoriálně – Obsahová analýza

Subkategorie (1) : *strach ze smrti*

[Seg. 13] Jednotka analýzy: " ... *když řekl slovo chemoterapie, tak to bylo pro mne tak jako, tak strašný*".

Subkategorie (2): *blížkost k lidem s podobným příběhem*

[Seg. 15] Jednotka analýzy: " ...*měla jsem štěstí na ty lidi, který tam byli, který byli dál v tý nemoci,*".

Subkategorie (3): *ztráta fyzické síly*

[Seg. 16] Jednotka analýzy: " ...*protože ta operace mě opravdu hodně porazila, že ta síla – už jí nebylo tolik, no*".

Subkategorie (4): *sociální opora*

[Seg. 17] Jednotka analýzy: " *Ale zase taky - prostě mám kamarádku, co má velkou rodinu a jezděj na celý léto pryč, takže když jsem skončila všechny chemošky, tak mě vzali s sebou na dovolenou na soukromou chalupu*".

Subkategorie (5): *druhá rána osudu*

[Seg. 18] Jednotka analýzy: " ...*jenže pak přišla další rána (zasmání)... že mám prostě metastáze v plicích*".

Subkategorie (6): *akceptace nemoci*

[Seg. 24] Jednotka analýzy: " ...*že teda se mi nemůže nic horšího stát, než že jako můžu umřít, no.*".

Subkategorie (7): *nalezení vnitřní síly*

[Seg. 26] Jednotka analýzy: " ...*že teda vydržím všechno, že se necejtím na to, abych umřela, protože si připadám, že mi nic není.*".

Ve výzkumu, z něhož je ukázka převzata (Chrz, Čermák, Plachá, 2006), byla hlavním tématem kategorie *aktérství (agency)*, do níž všechny subkategorie přispívají. V Hančině případě byla identifikována dvě další hlavní témata: *sféry vlivu* (může zahrnovat subkategorie 1, 3, 5), a *odpovědnost* (může být umístěna do subkategorií 2, 4, 6, 7).

Hančino aktérství je vyjádřeno v jejím příběhu způsobem, v němž se pokouší dát smysl tomu, co se jí přihodilo. Jsou zde representovány jemné aspekty kontroly versus kontingence obsažené v procesu utváření významu. V tomto vyprávění šťastné okolnosti a změny jejího postoje (body obratu) vedou příběh ke šťastnému konci, což můžeme považovat za Hančinu copyingovou strategii.

Tato témata jsou v souladu s Frankovým (1995) pojetím, podle kterého může člověk na nemoc reagovat třemi základními konfiguracemi: restitučním vyprávěním, vyprávěním

chaosu a vyprávěním hledání. Tyto konfigurace lze chápat z hlediska dimenze kontrola (predikce) versus kontingence. Zatímco v restitučním vyprávění je očekáváno znovunastolení původního stavu, od něhož nemoc člověka vychýlila, ve vyprávění chaosu je nemoc chápána jako cosi zcela nekontrolovatelného a nepředvídatelného. Hančin příběh představuje třetí typ – vyprávění hledání, ve které nemocný čelí utrpení, přijímá nemoc a hledá cesty, jak ji využít. Hanka je otevřená vůči krizi a akceptuje nepředpověditelnost a absenci kontroly, včetně nejzazší podoby nahodilosti, tj. lidské smrtelnosti (viz seg. 24 citovaný výše). Akceptování kontingence zde předznamenává “šťastný obrat” vedoucí k pozitivnímu vyznění jejího příběhu.

3. 5. Kategoriálně-formální perspektiva

Je zaměřena na formální aspekty narativity, které specificky zahrnují syžet. Začíná volbou kategorie nebo subtextu určených pro analýzu, poté jsou pozorně explorovány lingvistické prostředky, výraznější důrazy a styly vyprávění. Takové rysy mohou zahrnovat: adverbia (např. *náhle*), slovesa vyjadřující mentální stavy (např. *myslím*), určení času a místa, minulé/současné/budoucí formy sloves, pasivní a aktivní slovesa, intenzifikátory – zesilovače významu (např. *opravdu, velmi*), přerušení chronologického a kauzálního rozvíjení narativity, opakování, apod. (viz Lieblichová a kol, 1998, s. 156).

Zaměřili jsme se na dva rysy Hančina vyprávění – její užití přímé řeči a extralingvistických komponent. Oba slouží k zesílení emocionálního účinku vyprávěné události, vybavující převyprávění zkušenosti autenticitou a bezprostředností.

Přímá řeč se vyskytuje v seg. 13, kde slova lékaře jsou významná z hlediska posílení Hančina aktérství a jsou reflektovaná v její přímé řeči. Hanka v sobě podněcuje “vnitřní sílu” vedoucí k postupné akceptaci své nemoci a k odpovědnosti za aktivní boj s ní.

Extra-lingvistické komponenty, jako je smích, povzdech či pláč, indikují rysy ve vyprávění, které odkazují k obtížím nebo k dosud neintegrované zkušenosti.

Seg. 22 – „*tak jsem se prostě rozloučila se životem (povzdech, pláče), opravdu, jako jsem – to měla těžký*”

Nebo mohou reflektovat pokus o zvládnutí těžké zkušenosti nebo její uvědomění.

Seg. 26 – “*Že teda jako že tak nějak dejchám dobře a tak, že mi nepřipadá, že lidi který maj nemocný plíce, že nemůžou mluvit nebo tak (zasmání)*“

3. 6. Kritická narativní analýza

Každá z pěti uvedených typů analýzy a interpretace přinesla mírně odlišnou perspektivu k porozumění narativního výzkumu, přičemž je zřejmé, že je zde mnoho interpretačních překryvů. Ale stále jakoby v našem přístupu něco chybělo. Jde o “funkčnost“ Hančina příběhu. Jaký druh porozumění, popisu svého života Hanka nabízí? Jak Hanka vymezuje (umísťuje) sebe s ohledem na svoji nemoc a řadu událostí, které sděluje? Proto zahrnujeme do našeho modelu šestou perspektivu, která je nejlépe exemplifikována v práci Emersona a Froshe (2004). Svůj přístup nazývají kritickou narativní analýzou, kterou charakterizují jako psychosociální, obsahující *“kritické zisky diskurzivní analýzy ... kombinované se zaměřením na aktivní konstrukci procesu, jehož prostřednictvím se jedinci pokoušejí zachytit své životy”* (s. 7).

Přístup zahrnuje mikroanalýzu syžetu a fabule, a je nejlépe jej použít poté, co byly aplikovány předchozí způsoby analýzy. Když analyzujeme Hančin příběh v této rovině, nacházíme tři výrazná kritická témata. Hanka se vymezuje – zaujímá pozici ve vztahu ke:

1) zkušenostem s věcmi, které se jí přihodily, např. seg. 18 – *“pak přišla další rána“*, seg. 24 – *“se mi nemůže nic horšího stát, než že jako můžu umřít“*;

2) zdrojům, o něž se může opřít – lékařská intervence, lidé kolem mě, rodina, přátelé, vhléd a reflexe, moje vlastní vnitřní síla, např. seg. 12 – *“by mi teda nejdřív nabídnul zmenšovací chemoterapii“*, seg. 15 – *“A měla jsem výhodu, že jsem měla kolem sebe lidi“*, seg. 15 – *“že teda vydržím všechno“*;

3) zdravotnickému personálu, např. seg. 13 – *“asi mě odhad dobře“*, seg. 13 – *“protože na mne docela tak zhurta“*, seg. 18 – *“mi ta onkoložka dost teda hrozným způsobem na chodbě řekla“*, seg. 25 – *“ten pan doktor byl takovej úžasnej“*.

V úvodu příběhu Hanka živě popisuje vzestupy a pády (nebo přesněji řečeno naopak) své zkušenosti s nemocí. Umísťuje sebe s ohledem na své tělo a obtíže procedur, které musí podstoupit. Pozitivně se vymezuje s ohledem na podporu a zdroje, které jsou jí nabízeny, zejména je šťastná s lidmi, kteří s ní chtějí mluvit a mluví a kteří jí dávají prostor pro vyjádření, s přáteli a rodinami, kteří jí akceptují bez paruky. Pozitivně se vymezuje k vnitřní síle, kterou v sobě objevila.

Ambivalentně se vymezuje vůči zdravotnickému personálu, který se o ni stará, který jí přináší dobré i špatné zprávy, který může být jak drsný a překotný, tak také podporující a

pozorný, který plní své sliby a který se může jevit jako úžasný, když naslouchá znovu a znovu jejímu vyprávění.

Kompetence (aktérství) a odpovědnost, kterou Hanka získala v průběhu svého boje s rakovinou, a také druh vnitřní síly, kterou našla, když čelila smrti, jsou ztvárněny a dávají smysl prostřednictvím pozice, kterou zaujímá ve svém příběhu.

4. Kritické otázky NOI

1. Zachycení značného rozsahu narativních jevů, které mají být studovány:

Narativně orientovaný výzkum postihuje celou škálu narativních jevů, které mohou být studovány: orální vs. psané, fiktivní vs. historické, životní příběhy vs. izolované události, vytvořené se záměrem vs. spontánní, veřejné vs. privátní, zprostředkované vs. intersubjektivní. Je otevřený narativitám, které se mohou vynořit v kontextu interview, v konverzaci, rodině, organizaci, klinickém setkání, a to vždy v kontextu významných praktik v široce pojaté kultuře. Navíc, každý typ narativity a každý kontext rozšiřuje exponenciálně možné výzkumné otázky. NOI zakládá rámec, v němž je možné s těmito zdroji dat zacházet.

2. Kritické otázky týkající se sběru narativních dat a jejich analýzy: Narativní výzkum je v různých variacích popisován jako “společná konstrukce významu (the joint construction of meaning)” (Mishler, 1986a), nebo “sdílená participace v matici významu (a shared participation in a matrix of signification)” (Josselson & Lieblich, 2001). Data získaná z narativního interview mají zpravidla dobrou „face“ validitu, ale kriticky je třeba pojednat o jejich autenticitě. NOI je hluboce zakořeněn v hermeneutické tradici, a proto interview nutně zahrnuje společnou konstrukci významu, stejně tak je tento princip aplikován také na interpretační procesy, které jsou obsaženy v analýze dat. Ať už nabízejí interpretace výzkumných zjištění cokoli, jsou bezesporu společným produktem jak účastníka, tak výzkumníka, který data analyzuje. Což může být nepřekonatelnou překážkou pro výzkumníka vychovaného v pozitivistické tradici.

3. Dosažení transparentnosti v použitých metodách: Nakonec je třeba zdůraznit význam pojmu transparentnosti – který se vztahuje k potřebě být jasný a otevřený pokud jde o použité metody a předpoklady, z nichž vycházíme – to je základní požadavek kvalitativního

Čermák, I., Hiles, D., Chrz, V. (2007): Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In: Řehan, V., Šucha, M. (Ed.), Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI, , Psychologica 37, Olomouc, Univerzita Palackého, s. 53-66.

výzkumu. Transparentnost je prvořadým kritériem, které je základem pro kritické hodnocení, nezbytné pro započetí práce na psaní výzkumné zprávy. Metody dotazování, sběru dat a analýzy, pokud mají být dostatečně jasné pro druhé, aby mohly být replikovány, musí být nutně transparentní. Proto se pro důvěryhodnost NOI jeví nastolení principu transparentnosti jako klíčové. Navíc, nejenom pro druhé musí být jasné, co bylo provedeno a co bylo zjištěno, ale musí to být zřejmé i pro nás samotné, a to na každém kroku, v každém stádiu výzkumu.

Příběhy nejsou uzavřenými útvary, ale stále se rozvíjejícími a význam utvářejícími narativitami. Lze dokonce říci, že ve výzkumu jsou příběhy komplexem interpretačních procesů. Když se výzkumník rozhodne, že příběh má někde začátek a někde konec, pak mění jeho podobu i význam. Rozhodnutí tohoto druhu ukazují, jak hluboko je výzkumník ponořen do textu, jak významně se podílí na jeho podobě, a tak se nevyhnutelně stává jeho součástí.

Literatura

Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Čermák, I. (2002). Myslet narativně: Kvalitativní výzkum „on the road“. In I. Čermák, M. Miovský (Eds.), *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí* (pp. 11-25). Brno, Tišnov: PsÚ AV ČR, SCAN.

Čermák, I. (in press). Narativně orientovaná analýza. In M. Blatný (Ed.), *Metodologie psychologického výzkumu (Konsilience a rozmanitost)*. Praha: Academia.

Chrz, V. (2004). Výzkum jako narativní rekonstrukce. In M. Miovský, I. Čermák, V. Řehan, (Eds.), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku III* (pp. 21-32). Olomouc: FF UP.

Chrz, V., Čermák, I. & Plachá, V. (2006) Cancer, finitude and life configuration. In K. Milnes, C. Horrocks, N. Kelly, B. Roberts & D. Robinson (Eds.), *Narrative, Memory and Knowledge: Representations, aesthetics and contexts* (pp.149-158). Huddersfield: University of Huddersfield Press.

Emerson, P. & Frosh, S. (2004). *Critical Narrative Analysis in Psychology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Frank, A.W. (1995). *The Wounded Storyteller: Body, illness and ethics*. Chicago: University of Chicago Press.

Frye, N. (1957) *Anatomy of Criticism*. Princeton: Princeton University Press.

Gergen, K.J. & Gergen, M.M. (1988). Narrative and the self as relationship. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental and Social Psychology*. San Diego: Academic Press.

Herman, L. & Vervaeck, B. (2001). *Handbook of Narrative Analysis*. University of Nebraska Press: Lincoln, London.

Čermák, I., Hiles, D., Chrz, V. (2007): Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In: Řehan, V., Šucha, M. (Ed.), Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI, , Psychologica 37, Olomouc, Univerzita Palackého, s. 53-66.

Hiles, D. (2003). *The Narrative Turn in Psychology*. Lecture Series: Brno.

Josselson, R., Lieblich, A. (2001). Narrative research and humanism. In K.J. Schneider, J.F.T. Bugental, J.F. Pierson (Eds.), *The Handbook of Humanistic Psychology: Leading edges in theory, research, and practice*. London: Sage Publications.

Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., Zilber, T. (1998). *Narrative Research: Reading, analysis and interpretation*. London: Sage Publications.

McAdams, D.P. (1993). *Stories We Live By: Personal myths and the making of the self*. New York: William Morrow and Company, Inc.

Mishler, E.G. (1986a). *Research Interviewing: Context and narrative*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Mishler, E.G. (1986b). The analysis of interview-narratives. In T.R. Sarbin (Ed.), *Narrative Psychology: The storied nature of human conduct*. New York: Praeger.

Riessman, C.K. (1993). *Narrative Analysis*. London: Sage Publications.